

A magyar nyelv cigány jövevényszavaiból

„Minden átadó nyelv külön problémákat vet fel,
nemcsak hangtaniakat, hanem alaktaniakat is.”

(MOLLAY KÁROLY)

1. Nyelvtudományunk eddig igencsak szűkkeblű volt a cigány és a magyar nyelv egymásra hatásának vizsgálatában. MOLLAY KÁROLY ugyan már 35 éve szemére vetette BARCZI GÉZÁNAK, hogy munkájában nem említi a cigány nyelvet, amelyből „szintén kölcsönöztünk szókat” (Jövevényszó-kutatásunk 1945-től 1957-ig: MNY. LIV, 152), egyetemi hallgatóink ma is csak néhány — az argóból származó! — cigány jövevényszóról olvashatnak a rendelkezésre álló szakirodalomban. A TESz. mindössze 19 szót tart vitathatatlanul cigány eredetűnek, s 13-ról tartja ezt lehetségesnek, köztük olyanokról, amelyeket a cigányok határozottan sajátjuknak éreznek (*hóhányó, uszgyé*).

E témában tudomásom szerint a leghosszabb tanulmányt 1886-ban írták (MARKOVICS SÁNDOR, *Czigány szók a magyarban*: Nyr. XV, 497—502). A téma iránti érdeklődés ébredésére azonban utal már néhány cikk, például: FEHÉRTÓI KATALIN, *A középkori Cigány helynevek és személynevek* (NévtÉrt. 12. sz. 5—17) és HOFFMANN OTTÓ, *A cigányok földrajzinév-adásának néhány jellegzetessége* (Névtudomány és művelődéstörténet. Szerk. BALOGH LAJOS—ÖRDÖG FERENC. Zalaegerszeg, 1986. 323—8).

Kunszentmárton jászkunsági kisvárosban az 1940-es évek közepéig, 14 éves koromig 90-nél több cigány szót ismertem meg szüleimtől, osztálytársaimtól (jele a szójegyzékben: +), ezek jó része — a beszédhelyzettől függően — aktív szókincsemé vált; 40 éve Budapesten élő nagybátyám ma is megérti ezeket. Később még 13-mal bővült cigány eredetű szókincsem (jele: ⊕). E 100-nál több szó Kunszentmártonban (fiam baráti körében, szakmunkástanulók között stb.) ma is gyakran hallható.

Kisebb szógyűjteményeink közül GÉMES BALÁZS, *A kecskeméti diáknyelv szótára* (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok [= MCsD.] 10. sz. Bp., 1982.) tartalmazza a legtöbb cigány jövevényszót, a legkevesebbet TÓTH KORNÉLIA, *A sárbogárdi diáknyelv szótára* (MCsD. 46. sz. Bp., 1990.): 5 cigány eredetű szót, s e kettő között áll CSÁNYINÉ WITTLINGER MÁRIA, *Egy miskolci szakközépiskola diáknyelvi szavai* (MCsD. 32. sz. Bp., 1987.). Nagyobb tájszótáraink közül — eltekintve a CsángóSz.-tól — a SzegőSz.-ban található a legtöbb cigány eredetű szó.

VEKERDI JÓZSEF, *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára* (Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar. Pécs, 1983.) alapján megállapíthatjuk, hogy korábban a legtöbb cigány szót a romungróktól vettük át, az 1940-es évek utáni jövevények jórészt az oláh cigányból származnak.

A romungrók a Jászkunságban és számtalan, főként alföldi településen a török kiűzése óta patriarchális jellegű kapcsolatban voltak a magyarokkal: gazda—szolga, keresztkomaság, násznagyság, fogadott gyermek, famulus; a cigányházasságok 8—10%-a vegyes házasság volt; Mária Terézia rendeletére a cigánygyermekeket magyar családokhoz osztották szét, iskolába kellett őket járattatni, s a magyar családok ragaszkodtak a cigánygyermekhez. Kunszentmártonban 1778-ban megbotoztak két jászkladányi cigányt, mert gyermeküket haza akarták vinni: „Jónás István és Rác Márton Jász Ladányi Új Parasztok N(em)z(e)tes Dósa Pál Distr(ictua)lis Kapitány Úr Levelével Helységünkbe meg jelentek a vegre is Hogy

itt Helysegünkben el osztatott Gyermeküket az említet Kapitány úr Levele ereje mellett magokkal hogy vinnek, de minthogy itt is minden fizetés nélkül Lakossaink fel valalják, hogy többé ide se jöjjenek egyik-egyik 12 erzenyenes pálczákra büntet-tetett.” (Tjkönyv, 1788. VI, 23. Szolnok Megyei Levéltár.) Az anyakönyvek bizony-sága szerint Kunszentmártonban, s egy 1788—89-es összeírás szerint az egész Jászkunságban, a cigányok a magyarokkal egy utcában, szétszórtan, gyakran a magyarokkal közös udvarban laktak (Conscriptio Cingarorum 1788—89. Szolnok Megyei Levéltár: Jászkun Kerület iratai. D. Capsa. XII. Fasc. 4. No. 12.), és például Kunszentmártonban a cigánytelep csak 1860 után alakult ki.

A tehetősebb paraszt és a cigány keresztyermek kapcsolatára jó példa talál-ható még az 1940—50-es években is a Nógrád megyei Piliny községből (GÖRÖG VERONIKA, Berki János mesél... Bp., 1985. 10, 31—3).

A cigányok beszivárgása Magyarországra a XIV. század első felében bizonyo-san megkezdődött, s tömegesebb megjelenésük a XV. század elejére tehető (MEZEY BARNA szerk., A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422—1985. Bp., 1986. 6—7), cigány jövevényszavakkal a magyarban tehát ez idő óta számolha-tunk. A TESz. legkorábbi adata a talán cigány eredetű *csánk* 1449-ből.

Kunszentmártoni anyakönyvi vizsgálataim alapján mondhatom, hogy a török után az alföldi pusztákat újraterelítők között voltak a törökökkel korábban kapcsolatban álló, főként kovács mesterséget űző cigányok, valamint délszláv (horvát) betelepülők marháit őrzők, ezért a cigány nyelv jövevényszavainak vizsgálata áthidalhat bizonyos szóföldrajzi problémákat, s érthetővé tehet jónéhány hangváltozást is. A Magyarországon élő cigányok öt különböző cigány nyelvet, illetve nyelvjárást beszélnek, s ezeknek még számtalan változatuk is van (VEKERDI i. m. 1—3), ezért cigány eredetű jövevényszavaink is többféle hangalakban jelent-keznek. Azt sem felejtethetjük, hogy már a XVIII. században erősen bomló, cigány tőszavakhoz magyar végződéseket használó nyelvből vettük át e szavakat.

2. Első lépésként a cigány eredetű jövevényszavainkat mutatom be. VEKERDI JÓZSEF szótárának helyesírását és rövidítéseit alkalmazom, a szócikk végén VEK.-kel jelölöm az általa is cigány eredetűnek vélt szavakat.

+ *ácsi* TESz.

+ *agyész* 'rajta, menj, indulás!'. Cig. *adadive* R ~ *adjés* V G 'ma' < *dive* ~ *djes* 'nap'.

+ *alé* ÚMTsz. Cig. *ale* V 'hej'.

+ *avél* (újabbban *avizik* is) 'sietve megy', *avész* 'rajta, menj, indulás!'. Cig. *avel* 'jön', *t(e) aves baxtálo!* 'legyél szerencsés!'.
⊕ *bala* 'disznó'. Cig. *bālo* 'disznó'.

+ *bandzsa*, *bandzsal*, *bandzsít* stb. A TESz. ismeretlen eredetű-nek tartja, VEKERDI és a megkérdezett cigány anyanyelvűek a cig. *bandjol* 'meggör-bül, hajlik' szóból származtatják. Cigány eredetét támogatja a m. *bandzsa* ~ *bandzsal* alakváltozat is, mert a cig. *bandjol* ige mellett van cig. *bangó* 'görbe, sánta' is. VEK.

⊕ *baró* ~ *barós* 'jó, nagyon jó, szép'. Cig. *bāro* ~ *baro* 'nagy'.

+ *bazsavél* ~ *bazsavál* ~ *bazsavázik* 'hangszeren játszik'. Cig. *bašavel* 'hegedül, hangszeren játszik'. VEK.

+ *bibas* TESz.

⊕ *bécsajol* 'szerelmes lesz'. Cig. *čhajol* Colāri 'szeret' vagy a cig. *čhaj* 'leány' szóból a m. *be-* igekötővel.

⊕ *bəng* ~ *bəngək*. Körösladányi származású, Csépan lakó anyósomtól hallottam szitokszóként: „A *bəngət!*” vagy: „A *bəngéket!*”. Kunszentmártoni adatközlőim rákérdezésre csak annyi tudtak róla, hogy „haragot fejez ki”. Cig. *beng* 'ördög'. Ide tartozik az ÚMTsz. *benga*, *bengás*, *bengyókos* szava is. (Cigány néprajzi vonatkozásaira részletesebben vö. SZAPU MAGDA, Halotti szokások és hiedelmek a kaposszentjakabi oláh cigányoknál. Bp., 1984. 19—22).

+ *bibas* TESz.

+ *biboldó* 'zsidó; rossz magaviseletű'. ÚMTsz. Cig. *bi-* '-talan/-telen' fosztóképző és *bolel* 'megkeresztel, bemerít'. VEK.

+ *bili* TESz.: talán cigány eredetű.

+ *Bizsu* 'ragadványnév'. Cig. *bižūzo* 'tisztátalan, ördögi'.

+ *budi*. A TESz. német eredetűnek tartja, VEKERDI a cig. *buda* ~ *budara* V 'árnyékszék'-ből származtatja.

⊕ *buga* 'pénz'. Cig. *dugo* 'dög', amelyből a *Bugari* ~ *Dugari* 'oláh cigány törzs neve' is származik (vö. ROSTÁS-FARKAS GYÖRGY—KARSAI ERVIN, Ősi cigány mesterségek és foglalkozások. Bp., 1991. 11). Cigányok magyar nyelvű szövegében hallottam *bugázik* igét is, de ennek pontos jelentését nem sikerült kiderítenem.

bukmáró 'kenyér' (Kecskemét). Előtagja a cig. *buka* V 'falat', utótagja a cig. *manro* ~ *māro* 'kenyér'.

⊕ *bula* 'női nemi szerv, fenék, segg'. ÚMTsz. Cig. *bul* 'fenék, far'. VEK.

⊕ *bulcsi* ~ *bulcsa* 'munka' *bulcsizik* ~ *búcsizik* ~ *bütijzik* ~ *bulcsázik* 'dolgozik'. Cig. *būti* ~ *būtji* 'munka, dolog'. VEK.

+ *burkol* 'eszik'. Cig. *buka* 'falat', *bukadel* (neol.) 'bekap'.

+ *buznyák* 'fillér, aprópénz'. Cig. *buznjäre* R 'fillér'.

cavira TESz.

+ *cėrkó* 'ruha'. Cig. *cerha* 'sátor'.

+ *cirděl* ~ *elcirděl* 'elhűz, elmegy'. Cig. *cirdel* ~ *cidel* 'hűz'.

+ *csaj* TESz.

+ *csalavěl* 'megver, megüt', *csalavdě* ~ *csalabdě* ÚMTsz. Cig. *čalavel* 'megüt'. A *csalavdě* -*dě* eleme a cig. -*de* járulékos szócska rövid felszólító mondatokban.

+ *csánk* TESz.

+ *csávó* 'srác, gyerek' ÚMTsz. Cig. *čhāvó* 'fiú'. VEK.

+ *csór* ~ *csórěl* 'lop', *csórélás* TESz.

+ *csórėzik* 'kisgyermek szopás után hány' ÚMTsz. Cig. *čhorel* 'kiönt'.

+ *csóró* TESz.: *csóré*.

+ *csozė*. A TESz. szerint ismeretlen eredetű. Én is cigányoktól tanultam meg, s maguk a cigányok is ezt a szót használják a másik cigány megbélyegzésére (BÉKÉSI JÓZSEF, Cigányok a Körösök mentén. Békéscsaba, 1985. 11). Esetleg a cig. *šošo* ~ *šošó* 'nyúl' szóra vezethető vissza, amelyből a cig. *Shoshojeshtyi* 'cigány nemzetiség' származik. (VEKERDI JÓZSEF lektori véleményében mind hangtani, mind jelentéstani vonatkozásban elfogadhatatlannak tartja.)

+ *csucsi* ~ *csucsika* 'női mell', ÚMTsz.: *csucsuka*. Cig. *čūči* 'emlő'.

+ *dádé* TESz.

daral ÚMTsz., *dárel* (Sárbogárd) 'fél'. Cig. *dāral* ~ *daral* 'fél'.

+ *dělázik* ~ *lėdělázik* '(rendszerint pénzt) lead, átad, letejel'. Cig. *del* 'ad'. VEK.

+ *devla* TESz.

- + *dikhenc* TESz., *dikhël ~ dikhál ~ dikkël* 'néz, figyel' *diksum, dikmán* 'nézd csak!'. Cig. *dikkel* 'néz, lát'. VEK.
- + *dili*; *dilinós ~ dilinyós; dilizik, bédilizik* stb. TESz.
- ⊕ *dizsi ~ dizsis* 'szép'. Cig. *djiz V G R ~ djīs V ~ dīs Ve* 'palota'.
- + *doszt ~ doszta*. A TESz. szerint szláv eredetű, a Kunszentmártonban hallott *doszta lóvé* cigány közvetítésre utal. Cig. *dosta* 'elég'.
- + *duma, dumál* TESz.
- + *dzsál ~ dzsalavázik* 'megy'. Cig. *džal ~ žal* 'megy'. VEK.
- + *dzsanel ~ dzsanál* 'ért, tud, ismer'. Cig. *džanel ~ žanel* 'tud, ismer'. VEK.
- + *dzsukhel ~ zsukhel* 'kutya' ÚMTsz. Cig. *džukel ~ žukel* 'kutya'.
- ⊕ *dzsuvás* 'piszkos, koszos', *dzsuva* 'szennyos (rendszerint ágynemű)' (BM kórház Bp.). Cig. *džuv ~ žuv ~ džuva* 'tetű'. Az argóban 'péNZ' is. VEK.
- + *gádzsó* ÚMTsz. Cig. *gadžo* 'nem cigány, paraszt'. VEK.
- + *gányó* 'nem cigány'. A TESz. szerint ismeretlen. Cig. *gavūno* 'falusi'. Eredetileg a faluba költözött cigányt nevezhették így.
- + *gërmó ~ kërmó ~ (gënyó ~ ginyó ?)* 'giliszta' (főként a horgászok szókincsében). Cig. *kermo V ~ kirno R G S* 'bogár, féreg'.
- + *ginyol ~ ginyál : bëginyol* 'kakál, szarik; megijed'. Cig. *xinel* 'szarik, becsinál'.
- + *gógyi : gógyis* stb. ÚMTsz. Cig. *gōdji* 'ész'.
- + *góré²* TESz.
- + *gusnya* 'undok, ronda'. Cig. *gošnji ~ gošnja* 'trágya'. A *gusnyad* 'betegesen, összeroskadva ül' idetartozása jelentéstani okok miatt kétséges.
- hajcsi* TESz.: csak utalás a cigány párhuzamra.
- + *halából : elhalából* ÚMTsz. VEKERDI: *halózik*. Cig. *xal* 'eszik'. Az *-ából* végződés további vizsgálatra szorul. A *halós* 'éhes' ugyanebből a tőből.
- + *happol : elhappol : fëlhappol* 'elvesz, mohón átvesz valamit' TESz.: német eredetű. Cig. *hapavel* 'elcsej'. VEK.
- + *hekus* TESz.
- + *hóhányó* TESz.: bizonytalan eredetű. VÉRTES O. ANDRÁS a szó cigány eredetét támogatja (Nyr. XCI, 354—55). Megjegyzem, hogy a romungró cig. *hohamno ~ hohavno ~ hohano ~ hohandjo* 'hazug' már a XVIII. században is alapul szolgálhatott a m. *hóhányó* kialakulásának. VEK.
- + *kaja : kajás : kajál* TESz.
- + *kamël ~ komál (?)* 'szeret'. Cig. *kamel* 'szeret'.
- + *kamatyol* 'szeretkezik, coitál'. Újabban a *kummantani* is: „... akik jó pénzért hajlandóak a kamera előtt *kummantani*.” (Dési János: Embert vegyenek! Emberpiac a Moszkva téren. Amaro Drom. Utunk, Roma lap 1991. 4. sz. 15). Cig. *kamavel pe V* 'szeretkezik', de a *kúr ~ kūrël* is hathatott.
- + *kandisz* 'büdös'. Ilyen használatban: „*Kandisz* szag van.” Cig. *khandel* 'szaga van, бүдös'.
- + *kár ~ kāró* 'hímvesző'. Cig. *kār* 'hímvesző'. VEK.
- + *kasuka* 'dacosan, alattomosan hallgatag', *kasukáskodik*. Cig. *kašuko* 'süket'.
- kanyi ló* 'nincs pénz'. Cig. *khanči löve*. VEK.
- + *kërél : bëkërél ~ (skerázik VEK.)* 'szarik, beszarik, megijed'. Cig. *kerel* 'csinál'. VEK.
- ⊕ *kéró* 'ház'. Cig. *khër* 'ház'. VEK.

kohány 'cigány'. VEKERDI nem zárja ki, hogy a *hóhányó*-val azonos cig. tőből származik.

+ *kula* 'ürülék, szar' : *kulás, kulál*. Cig. *khul* 'ürülék'. VEK.

+ *kúr* ~ *kúrel* 'közösül' : *kúrás, kúrelás*. Cig. *kúrel* 'közösül'. VEK.

katyel 'hazudik' (Kecskemét). Cig. *xuttjel* 'ugrik'.

+ *lácsó* ~ *lácsu* ~ *ládzsó* : *lácsis* 'jó, szép'. Cig. *lācho* 'jó'. VEK.

lila 'kártya' (VEK.). Cig. *lil* 'levél, kártya'. Uo.

lincsó 'vkinek a fenéke' (Kecskemét). Cig. *lindiko* V r. 'csikló'. Kialakulására hathatott a *mindzsó* is.

+ *lóvé* ~ *lótyész* ~ *lé* 'pénz' TESz.

+ *lubnya* ~ *ludnya* ~ *lugnya* 'lány, ringyó'. Cig. *lubnji* 'ringyó'.

VEK.

lukesztó 'katona' (Kecskemét). Cig. *lukesto* R G 'katona'.

+ *malavél* ~ *malavál* : *mégmalavél* 'üt, megüt'. Cig. *malavel* 'üt'. VEK.

+ *mandró* TESz. (*marci* is), VEKERDI: *máró*.

+ *manus* ~ *manusz* TESz.

+ *márél* : *mégmárél* : *lémárél neki* 'megüt'. Cig. *mārel* 'üt'.

+ *mátós* ~ *mártós* 'italos, becsípett'. Cig. *māto* 'részeg'. VEK.

+ *mérél* : *mégmérél* : *megmurgyál* (VEKERDI JÓZSEF közlése) 'meghal elpusztul, megdöglik'. Cig. *merel* 'meghal'.

+ (*krumpli*) *miska* 'egér'. Cig. *miša* R 'egér'.

⊕ *mindzsó* 'női szeméremtest'. Cig. *mindž* 'női szeméremtest'. VEK.

+ *molyos* 'részeg'. Cig. *mol* 'bor'.

+ *morē* TESz.

⊕ *mórázik* ~ *mórézik* 'smárol, szexuális előjátékként tapogat, csókolózik'. Cig. *mōrel* 'dörgöl, reszel'. VEK.

+ *murdél* : *még-*, *ki-*, *bémurdél* 'meghal, megdöglik'. Cig. *murdārel* R 'megöl', *murdārel pe* 'megöli magát'.

+ *mutrél* : *bémutrél* : *mutrózik* 'bevizel, vizel, hugyozik'. Cig. *muter* 'húgy', *mutrel* 'vizel'.

⊕ *nāne* 'nincs'. Cig. *nāne* 'ua.'.

+ *nista* ~ *nyista* 'nincs'. Cig. *ništa* 'semmi'. VEK.

+ *nyikhaj* TESz.

+ *pia* : *piálás* : *piál* : *bēpiál* TESz.

+ *pindzsó* 'lány' (Kecskemét). A cig. *pindžarel* 'ismer' vagy a *mindzsó* alakváltozata (vö. *pirinyó* : *mirinyó*).

+ *pidzél* 'ért; lök'. Cig. *piždel* 'dug, nyom, lök'.

+ *potya* : *potyórész* : *potyán* : *potyázik*. A TESz. a *pottyan* igéből származtatja, VEKERDI a cig. *potjinel* 'fizet'-ből. Van azonban cig. *patjabe* 'hitelbe' és *pativake* 'ingyen, hiába' is, amely a cig. *pativ* ~ *patjiv* 'tisztesség, becsület' szó családjába tartozik.

+ *proosztó* 'paraszt, tanulatlan ember'. Cig. *prōsto* 'paraszt'. VEK.

puja 'gyermek'. Cig. *pujo* 'fióka, csibe'. VEK.

+ *purde* TESz. (?) VEK.

+ *purdél* : *elpurdél* 'elszelel, menekül; fingik'. Cig. *phurdel* 'fúj', pl. *phurdel o balval* 'fúj a szél'.

+ *rajkó* TESz.: talán. VEK.

+ *roma* 'cigány' (fn, mn). Cig. *rom* 'ember'. VEK.

romnyi ~ *rumnya* ~ *rumnyik* 'lány' (Kecskemét). Cig. *romni* ~ *romnji* '(cigány)asszony, feleség'.

rovázik 'sír' (VEK.). Cig. *rovel* 'sír'. Uo.

+ *rupó* ~ *ruppó* 'pénz, forint'. Cig. *rup* 'ezüst, forint'. VEK.

+ (*bé*)*rusél* 'megijed; beszarik'. Cig. *rušel* 'megharagszik'.

sédó TESz.

+ *séró* 'fej, haj'. Cig. *sēro* 'fej'. VEK.

+ *sitt* 'börtön'. TESz.: a német argóból, VEKERDI a cig. *šitto* 'börtön' szóból.

sukár 'jó' (Kecskemét). Cig. *šukār* 'szép'.

+ *sunél* : *sunázik* 'hallgat, hallgatózik'. Cig. *šunel* 'hallgat'. VEK.

szlina 'szalonna' (Kecskemét). Cig. *slēna* 'szalonna' (neologizmus).

+ *szokérés* 'halandzsa szövegként'. Cig. *so keres?* 'mit csinálsz?, hogy vagy?'.

+ *szovél* : *szovázik* 'alszik'. Cig. *sovel* 'alszik'. VEK.

+ *szunya* : *szunyál* : *szundizik*. TESz.: valószínűleg cigány. Cig. *suno* 'álm', *ando suno dikhel* 'álmodik' („béverte a szunyát” 'elaludt').

⊕ *targyi* 'pálinka'. Cig. *thardi* 'pálinka'.

+ *tunya* ~ *hunya* 'orr'. Cig. *hunya* 'orrlyuk' (neologizmus).

+ *uzsgyél* : *eluzsgyél* : *uzsgyi* 'szalad, elfut; rajta, futás'. TESz.: bizonytalan eredetű. Cig. *uštel* 'felkel, feláll', imper.: *uštji*; *āri ūštel* R 'kiugrik'. VEK.

+ *vakéral* 'zenél'. Cig. *vakerel* 'beszél'. VEK.

verda 'szekér, kocsi'. Cig. *vrudon* ~ *verda* R Ve 'szekér'. VEK.

vinnye TESz.

+ *zsoszó* : *zsoska* 'pénz'. Cig. *šov* Ve ~ *šō* V G R 'hat', *šovār* V. (MIKL.) 'pénz' hatos'. A hangváltkozás nincs tisztázva.

Ha napjainkban ennyi (bár csoportnyelvenként eltérő mennyiségű) cigány eredetű szóval élünk, joggal tesszük fel, hogy korábban — főként a XVIII. században — ugyancsak vettünk át szavakat a cigányból. Másfelől éppen a török után először jelentkező szavak egy részét nem tudjuk magyarázni, illetve kénytelenek vagyunk ezeket hangutánzó-hangfestő szóként etimologizálni.

3. A további kutatásokhoz most bemutatok néhány cigány jövevényszavunk etimológiáját. — MARKOVICS SÁNDOR idézett cikkében (Nyr. XV, 497—502) — MIKLOSCHICH és BUDENZ nyomán, akik szláv révén átvett török jövevényszavaknak tartják — együtt tárgyalja a *bibas*, *pimasz* és *balfasz* szavakat, de csak a *bibas* cigány eredetét bizonyítja. A TESz. a *bibas*-t cigánynak, a *pimasz*-t ismeretlen eredetűnek, a *balfasz*-t magyar összetételnek véli.

a) *pimasz* 1781: 'szemtelen, arcátlan', 1793: *bimasz* is. A cigányban összetett szó: előtagja ugyanannak a cig. *bi-* fosztóképzőnek a zöngétlenedett alakja, amely a *bibas*-ban is megtalálható, utótagja a cig. *mosko* 'arc'. STEGMUND A. WOLF szótárában: *bimosko* 'frech, unverschämt' (Grosses Wörterbuch der Zigeunersprache. Mannheim, 1960.). Mert a magyar *arcátlan* már 1528-ban előfordul, feltehetjük, hogy magyar szó cigány tükröfordítását vettük át, amely *-ko* végének eltűnését az is indokolja, hogy a kedveskedőnek érzett, a magyarban kicsinyítő képzőszerű végződés nem illet a szó jelentéséhez.

b) *balfasz* TESz. 1787: 'ügyefogyott, tréfás, bolondos személy'. Összetétel a magyar *bal* és *fasz* szavakból. A TESz. etimológiája megalapozott, de megemlí-

tem, hogy a cig. *balvalaslo* 'szeles' is lehet e szó alapja, amelyből a hangalak is talán levezethető: cig. *balvalaslo* > m. *balvásló* > *balvász* (ebből az eufémikus *balfácán* is) > *balfász* > *balfasz*. Ez esetben népetimológiás alakulat. A *balfasz*-t a kunszentmártoni cigányok mondják, a *fasz* helyett viszont a cig. *kár* szót használják.

c) *pipogya* TESz. 1799: 'testileg, egészségileg gyenge, komolyan nem vehető, gyámoltalan, bátortalan személy'. Alakváltozatai: *pipagya*, *pipotya*, *pipótya*. Hangfestő eredetű. Ide kívánczik BENKŐ LORÁND megjegyzése: „Az ilyen jellegű szavak etimológizálásában eshetünk bele leginkább abba a hibába, hogy a mai nyelvérzékünk számára hangfestőnek tetsző szóba különösebb fogódzó nélkül belemagyarazzuk a hangfestő eredetet” (Egy hangfestő igecsoport: MNy. L, 258). Az idézet igazsága nyilvánvalóvá válik, ha tudjuk, hogy a cigányban létezik *bi-* fosztóképző és a cig. *patjal* (imperpekt.: *patja*) 'hisz, bízik' ige. (A cig. *bipatjiváló* ma 'becstelen' jelentésben ismert.)

d) *bárgyú* TESz. 1792: 'együgyű, szelíd, szomorkás'. Bizonytalan, talán hangfestő eredetű. — A cigányban összetett szó. Előtagja a cig. *baro* 'nagy, jó', utótagja a *vōdji* ~ *ōdji* ~ *dji* 'lélek, szív', illetve az ebből származó melléknév: *odjalo*. A 'jószívű, jólelkű' jelentés könnyen mehetett át a cigányok nyelvében 'együgyű'-be. Etimológiánkat támogathatja a nyelvterület déli részén adatolt *barédog* ~ *bárédag* ~ *barédok* 'bárgyú' szó is (ÚMTsz., SzegSz., OrmSz.), amelynek utótagja a sinto cig. *duxo* 'lélek, lélegzet', a szerb *duh* 'ua.'-ból.

e) *garázda* TESz. 1375: *Garazda* szn., 1519: *garazdassagaban*, *garazdakodnak*, de 1621: *Grázd*, 1639: *Grazda*, 'békétlenkedő, durva, erőszakos magatartású személy'. Ismeretlen eredetű. — Cig. *grastano* 'lovas', amely a cigányban az örmény eredetű *grast* 'ló' főnévből származik. E főnév az alapja a MNyA. 317. kérdésére kapott *grasztá*, *grasztó*, *gremancs*, *grestyó*, *grestzó* stb. adatoknak is. SIEGMUND A. WOLF utal arra, hogy a cigány előkelők lovas kísérettel jártak: „Paris wurde am 17. 8. 1427 von einem Herzog »de la Basse-Egypte« aufgesucht, den ein Graf mit berittenem Gefolge begleitete” (i. m. 27). A hangtani változás könnyen kikövetkeztethető: a szókezdő msh.-torlódás feloldása és a szóbelseji *st* zöngésülése; a „lovass cigány” jelzős szerkezetből pedig könnyen felvehette a jelző az ismert jelentést. Az etimológia egyetlen bökkenője, hogy az adatok nagyon korán jelentkeznek, bár a XIV. század közepétől vannak híradások magyarországi cigányokról (MEZEY BARNA szerk., A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422—1985. Bp., 1986. 6—7).

f) *happaré* TESz. 1876: önkéntelen hangkitörésből keletkezett indulatszó, illetőleg annak főnevesülése. Cig. *xapp* 'elkap, megragad' ragozhatatlan ige, amely gyakran az *āvri* ~ *āri* 'ki' igekötővel áll: *xapp āvri o xānro* 'kirántja (rántotta) a kardját'.

g) *kelekótya* TESz. 1834: 'hóbortos, szeleburdi', „*Kalakótza* . . . azaz, Kalandozó eszű ember, bódorgó eszű”. Egyéb alakok: *galagógyi*, *giligógyi*, *gelegyőgya* stb. Magyar fejlemény. Cig. *khelel* 'táncol' + *gōdji* 'ész' = 'táncoló eszű'. A *giligógyi* előtagjára hathatott a cig. *gilji* ~ *djili* 'ének, dal' szó is, hiszen az ének és a tánc fogalma könnyen összekapcsolódhat. — A TESz. a *kelekólál* (1813) igét nem hozza kapcsolatba a *kelekótyá*-val; felteszem, hogy legalább az előtag azonos.

h) *náspágot* TESz. 1815: 'elpáhol, alaposan elver', *elnáspágotl*. Ismeretlen eredetű szócsalád. Elhomályosult összetételként való magyarázata téves. — A cigányban mégis összetett szó: előtag a cig. *naš-*, amelyet a szótárak igekötőként ugyan nem tartalmaznak, de léteznek ilyen igealakok: *našavel* 'elkerget', *nāšel* 'elszalad, elszökik', *naši žal* 'elszalad'. Utótagja a cig. *phagel* (praet.: *phanglas* ~

phaglas) 'tör, betör, kitör, letör', a szókapcsolat tehát felvehette a 'megtör, betör (pl. lovat veréssel)' jelentésből az 'elpáhol'-t.

A következőkben bemutatok néhány olyan szót, amelynek keletkezésében sajátos népi szemlélet tapasztalható.

i) *barbulya* ~ *barbula* ~ *barbolya* ~ *barbora* ÚMTsz.: 'nagybőgő, zongora, tarlógereblye' (MNYA. 277). Úgy látszik, etimológiájáról már lemondunk, mert a TESz. nem tartalmazza, az EtSz. esetleg a medenai Barberi hangszergyáros nevéből magyarázza, a SzlJsz. a kétes eredetű szavakhoz sorolja. Cigány eredetűnek kell lennie a 'nagybőgő' első jelentés miatt, s mert éppen akkor jelentkezik (1803), amikor a cigányzene általánossá kezd válni. Összetett szó, előtagja a cig. *bāro* ~ *baro* 'nagy', utótagja a cig. *bul* (tsz.: *bulja*) 'fenék, far', amely etimológiai összefüggésben van a TESz. *bulya* szavával (a további adatokat lásd ott).

j) *cserkabala* ÚMTsz.: 'forgóhinta'. Összetett szó, előtagja a cig. *čerko* 'abroncs', utótagja a cig. *balaji* ~ *balanji* 'teknő', tehát „abroncsos teknő”; szemléletes megnevezése a deszkából összeeszkábált, abronccsal összefogott, teknőszerű alkotmánynak. A Déváról közölt *cserkabala* (ÚMTsz.) népetimológias alakulat mutatja, hogy gyakran mekkora szerepet tulajdoníthatunk a gondosan kimunkált hangmegfeleléseknek. — Itt jegyzem meg, hogy VEKERDI JÓZSEF lektori véleményében többek között a *barbulya*, *cserkabala*, *kelekótya*, *náspágot* származtatását erősen bizonytalannak tartja, mert „nem ismerünk szókapcsolatból származó cigány jövevényszavakat”.

k) *csurok* ÚMTsz. (Kiskunhalas): 'esernyő'. Cig. *čuro* 'rosta'. A névátvitel hasonlósági alapon történt. (A szóvégi *-k* alakulására vannak párhuzamok, pl. cig. *bučuma* 'bunkó' > m. *bucsak* ~ *bucák* 'csákány, bunkó' (ÚMTsz.).

l) Érdekes kérdés, hogy miért bizonyos keresztnévek szerepelnek egyes szólásainkban, például miért Lackó ült a Toldiban a béresek nyakára, s miért nem a két nappal későbbi névnap Péterje vagy Pálja, esetleg Péterpálja. Úgy gondolom, a *Palira vesz valakit* (argó!?) 'becsap, rászed, kihasznál valakit' (O. NAGY GÁBOR, MSzól. 539) szólásunkban szereplő *Pali* magyarázatát a cigány nyelvben találjuk meg. Alapja a cig. *pāle* ~ *pāli* 'meg, vissza' igekötő, amelyből egyrészt összetétellel a cig. *palikerel* 'megköszön' származik; a házaló cigányok gyakran „köszönömre”, ingyen, tehát az eladót kihasználva vásároltak, másrészt a cigányok maguk között is gyakran „visszacsinálják” a vásárt, *pali*-ra veszik a vevőt (a cig. *kerel* alapjelentése 'csinál').

Több, mindkét nyelvben meglévő szólásról aligha dönthető el, hogy melyik nyelvben tükörfordítás. Ilyennek tartom a *Leadja a drótot*: cig. *Malavel i sirma*, *Kitol/kibaszik vele*: cig. *Avri kurel lesa*, *bepipásodik* ~ *bepipul* ~ *pipa/pipás lesz* 'haragos, dühös lesz' bizonyosan a cig. *pipe* 'ivás'-ból magyarázható, s a *befarag* 'csődöt mond'-nak is inkább a cig. *pharrol* (> *phāro* 'súlyos, nehéz') 'kipukkad, megdöglik' az alapja, s nem a m. *farag* 'késsel kialakít, vés stb.'.

m) Befejezésül nézzük meg, mit ír a TESz. a *hajde* (1693) szóról, amelyet kunszentmártoni nagyszüleim, cigány osztálytársaim rendszeresen használtak: „Vándorszó; . . . A magyarba többszörös átvétellel került főleg a szerb-horvátból és a románból, továbbá az oszmán-törökből (lásd az 1693. évi adatot) és esetleg a szlovákból is.” A cigány nyelv fel sem merül! Kunszentmártonban — nyelvöldrajzi, településtörténeti adatokkal — bármelyik említett nyelvből való származását lehetne bizonygatni. Én mégis a cigány közvetítést hangsúlyoznám, hiszen Kunszentmártonban még 1822-ben is a cigányok „apróbb” kötelezettségei közé tartozott a favontatás és a rabok kísérése (Tjkkönyv, 1809. XI, 106, 1822. XIV, 79.

Szolnok Megyei Levéltár), s éppen e tevékenységek közben kellett a *hajde* szónak elhangzania (az 1693. évi adat is erősítheti a cigány közvetítést).

4. Gondolataim közlését itt megszakítom, de további feltevéseim alapján bizonyosra veszem, hogy e témakörben még meghökkentő eredmények várhatók. Aki végre tudomásul veszi e mozgékony nép létét, ismerkedik szerény szókincsével, tapasztalni fogja, mennyivel járult ez a hosszú ideig tiltott nyelv a magyar színesítéséhez, még jónéhány szavunk — főként tájszavunk — pontosabb etimológiájához, szóföldrajzi és hangváltozásbeli kérdésének a megoldásához közelebb kerülhet.

KAKUK MÁTYÁS